

Key and Effective Drivers of Social Tourism in the Development and Improvement of Social Welfare of Disadvantaged Groups

Javad Madani *

Assistant Professor, Department of Public Administration and Tourism, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.

1. Introduction

Tourism is considered as one of the most important potentials in the development of community welfare, which is considered important and essential in the form of recreational and leisure activities for Strata. There are various types of tourism, one of the most important and main types of which is "social tourism". Social tourism is a subject field where disadvantaged and poor people can have the opportunity to take holidays and leisure at an accessible price level. In recent years, a range of studies have reported positive social welfare outcomes associated with the social tourism category. Including: increase in level of social interaction and social happiness, life satisfaction, health, etc. Therefore, this category represents a fundamental and very important necessity that can be considered in identifying and explaining the key factors and drivers that are fruitful in this field. Therefore, the main purpose of the present study is to identify and explain the key and effective drivers of social tourism in the development and improvement of social welfare of disadvantaged groups, which is carried out with a focus on the counties of Ardabil province.

Research Question(s)

What are the key and effective drivers of social tourism in developing and improving the social welfare of disadvantaged groups in the counties of Ardabil province?

---

* J.madani@uma.ac.ir

How to Cite: Madani, J. (2023). Key and effective drivers of social tourism in the development and improvement of social welfare of disadvantaged groups, *Journal of Social Development and Welfare Planning*, 15(59), 77-112.

2. Literature Review

Social tourism is one of the most important types of tourism that is very effective in supporting the disadvantaged. Tourism is complemented by related activities by labor groups, non-profit associations, cooperatives, and labor unions. There are many definitions of the concept of social tourism. One of the important definitions in this context is: all activities, relationships, and phenomena in the field of tourism that aim to support disadvantaged and poor people groups to participate in tourism.

Social welfare is the most important part of the concept of sustainable development, which enables meeting the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs. Social welfare includes an organized set of laws, regulations, and policies that are presented in the form of welfare and social institutions in order to meet the spiritual and material needs of people and ensure human happiness. Social tourism is a community-oriented tourism that actually supports the weak and deprived segments of society and can bring them social and economic welfare.

3. Methodology

The purpose of this study is applied and the research method used in it is mixed. The approach of the mixed research is sequential exploratory strategy so that first the qualitative information and then the quantitative data are collected and analyzed. In this study, in first phase of qualitative thematic analysis method and in the second phase, quantitative scenario planning method has been used. In the first phase, the relevant codes were obtained by means of semi-structured interviews and the codes were converted by thematic analysis in the form of basic themes, organizing and global and in the second phase, quantitative scenario planning is used. These themes were classified and characterized using the Attride-Stirling (2001) approach. In the second phase, by using a questionnaire containing weighted contents were sent to experts.

4. Results

In the first phase, the thematic analysis method which was conducted online, comprehensive, organizing and basic contents were extracted. According to the Attride-Stirling(2001) approach were classified into basic themes, organized and global. In this study, 126 indicators were identified by semi-structured interviews that by adopting induction approach in the form of the above six stages, among them 57 basic themes, 23 organizing themes and 4 global themes were extracted. In the quantitative phase, the influence of each of the factors was studied that among these factors (themes), the factor of "monetary and financial programs and supports" has the most impact.

5. Discussion

According to the findings, the importance of factors in the impact are infrastructure and services factors, management and planning factors, economic factors, socio-cultural factors; and in the impact are: infrastructure and services factors, economic factors, socio-cultural factors, management and planning factors. It should be noted that the variables of infrastructure and service factors, while having a very high impact, are also highly influenced.

6. Conclusion

A key and effective component of social tourism can be as the main factors and major driver of development and improvement of social welfare of disadvantaged groups that can be used to improve the ability of the disadvantaged in the counties of Ardabil province. Instead of focusing on tools, these experts emphasize the goals of improving and developing the social welfare of disadvantaged groups, which can be considered as the most important dimensions of human development, feelings of social importance, living standards and dignity. Therefore, micro and macro policy making must be implemented, and it is hoped that by considering and implementing this important issue, these groups will be able to create effective communication and interaction aspects in their lives and consider themselves as meaningful members of society.

Keywords: Social Tourism, Social Welfare, Disadvantaged Groups, Mixed Method.

پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم

استادیار گروه مدیریت دولتی و گردشگری دانشگاه محقق اردبیلی،
جواد معدنی * اردبیل، ایران

چکیده

گردشگری‌ها اجتماعی یکی از اقسام مهم گردشگری است که مورد توجه بسیاری از جوامع است. این نوع گردشگری، حوزه‌ای است که در آن افراد غیر برخوردار و فقیر می‌توانند این امکان را داشته باشند که تعطیلات و اوقات فراغت خود را با سطح قیمتی مناسب و امکان‌پذیر داشته باشند. این مقوله می‌تواند تأثیر ویژه‌ای در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم داشته باشد. هدف اصلی تحقیق حاضر، شناسایی و تبیین پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم است که با محوریت شهرستان‌های استان اردبیل صورت می‌پذیرد. روش تحقیق ترکیبی است که با استفاده از رویکرد متوالی اکتشافی به بررسی موضوع می‌پردازد. در این تحقیق، به ترتیب از دو روش "تحلیل مضمون و برنامه‌ریزی سناریو" استفاده شده است. ابزار اصلی مورد استفاده در فاز کیفی، مصاحبه نیمه ساختاریافته و در فاز کمی، پرسشنامه است که به ترتیب از ۸ نفر از خبرگان در فاز کیفی و ۱۱ نفر هم در فاز کمی اطلاعات و داده‌های مربوطه استخراج شدند. مطابق با یافته‌های تحقیق، در فاز کیفی، ۵۷ مضمون اساسی، ۲۳ مضمون سازمان دهنده، ۴ مضمون فراگیر شناسایی و استخراج شدند و جهت تبیین و شناسایی پیشران‌های کلیدی و مؤثر، به مرحله بعدی راه پیدا کردند. مطابق با نتایج حاصله، پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی می‌توانند به عنوان عوامل و تبیین‌کنندگان اصلی توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم باشند که به تعبیری، در قبال ارتقای توانمندی این قشر محروم، کاربرد داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: گردشگری اجتماعی، رفاه اجتماعی، گروه‌های محروم، روش ترکیبی.

مقدمه

رشد سریع صنعت گردشگری تغییرات بسیار زیادی را در حوزه‌های مختلف به وجود آورده است. در همین حال، اقدامات و سیاست‌های بسیاری از دولت‌ها به سمت حمایت از توسعه صنعت گردشگری و رفاه جوامع معطوف شده است (Irianto et al, 2020: 115). در واقع، گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین معیارهای بالقوه در توسعه رفاه جامعه است که در قالب فعالیت‌های تفریحی و اوقات فراغت مردم، ضروری و مفید تلقی می‌شود (Wiltshier, 2020: 153). گردشگری یک اقدام و فعالیت مصرفی است که به شکل انتخاب آزادانه یا داوطلبانه صورت می‌پذیرد و به‌طور هدفمند برای افزایش رفاه افراد انجام می‌شود (Griffin & Stacey, 2011: 432). گردشگری انواع مختلفی دارد که یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین نوع آن‌ها "گردشگری اجتماعی" است. گردشگری اجتماعی حوزه‌ای است که در آن افراد غیر برخوردار و فقیر می‌توانند این امکان را داشته باشند که تعطیلات و اوقات فراغت خود را با سطح قیمتی قابل‌دسترس برای خود داشته باشند (Jablonska et al, 2016: 42). در واقع، گردشگری اجتماعی به گنجاندن گروه‌های آسیب‌دیده اجتماعی در مشارکت گردشگری از طریق مداخلات اجتماعی هدفمند با ماهیت اجتماعی به خوبی تعریف شده اشاره دارد (McCabe et al, 2018: 62). برنامه‌های گردشگری اجتماعی به‌طور خاص برای ارتقای نتایج مثبت برای افراد و جامعه در نظر گرفته شده‌اند (Eric et al, 2020: 4). برنامه‌های گردشگری اجتماعی با پیامدهای مثبت و مؤثری بر اقشار محروم و کم‌برخوردار داشته است، مانند افزایش رفاه و شمول اجتماعی آن‌ها (Kastenholz et al, 2015: 1260). این برنامه‌ها معمولاً محروم‌ترین گروه‌های یک جامعه را هدف قرار می‌دهند، افرادی که به دلیل شرایط دشوار زندگی و کمبود منابع، از نظر اجتماعی از تعطیلات محروم هستند (Komppula et al., 2016: 522).

در سال‌های اخیر، طیف وسیعی از مطالعات نتایج مثبت رفاه اجتماعی مرتبط با مقوله گردشگری اجتماعی را گزارش کرده‌اند. از جمله: افزایش در سطح معاشرت اجتماعی و شادمانی جامعه، رضایت از زندگی، سلامت و... (Nawijn, 2011; Dolnicar et al,)

برای انواع گروه‌های اجتماعی مختلف» را پوشش می‌دهد (Vento et al, 2020: 86). اما این تحقیقات عمدتاً در مورد نتایج مثبت هم در خدمات و هم در گردشگری- بر مصرف‌کنندگان اصلی متمرکز شده‌اند و تحقیقات مرتبط با افراد محروم، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند (Anderson & Ostrom, 2015: 244). اگرچه گردشگری اجتماعی، ذاتاً با تأثیرات مثبت فردی و اجتماعی مرتبط است اما شواهدی برای حمایت از این ادعاها ضعیف است، که در نهایت ممکن است پذیرش عمومی گردشگری اجتماعی را در مواجهه با محدودیت مالی عمومی به خطر بیندازد (Minnaert et al, 2009: 8). به‌طور کلی، تحقیقات کمی در این زمینه بر مفاهیم رفاه و توسعه اجتماعی گروه‌های محروم تمرکز می‌کنند و از تأثیرات آن بر پیامدها و نتایج حاصله در جامعه غفلت می‌کنند. بنابراین، درحالی‌که شمول اجتماعی هدف اصلی بسیاری از ابتکارات گردشگری اجتماعی با بودجه عمومی است، شواهد کمی در مورد احساس مشارکت افراد در جامعه به عنوان یک پیامد و ارتباط آن با رفاه وجود دارد. پس یکی از مسائل اساسی در این زمینه، کمبود تحقیقات و به عبارتی، غنای نظری ضعیف در این حوزه است.

از طرف دیگر، به دلیل اینکه گردشگری اجتماعی می‌تواند تأثیرات به‌سزایی در رفاه، سلامت، ایجاد روابط مطلوب و... داشته باشد لذا اهمیت دارد تا با توجه قرار دادن گروه‌های محروم و ایجاد برنامه و بسترهایی در راستای توسعه و بهبود رفاه اجتماعی آنان، احساس تعلق و عضویت را به آن‌ها القا کرد. این گروه‌ها اغلب به دلیل ضعف مالی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی؛ جنبه‌های ارتباطی و تعاملانه قوی‌ای ندارند و به همین منظور، در حاشیه بوده و به‌نوعی خود را "عضو معنادار" جامعه فعلی‌شان نمی‌دانند (Vento et al, 2020; Nivala & Ryynanen, 2013: 10). این مقوله، نشان‌دهنده یک ضرورت اساسی و بسیار مهمی است که می‌توان آن را در شناسایی و تبیین عوامل و پیشران‌ها، کلیدی دانست که در این زمینه مؤثر هستند. از همین رو، هدف اصلی تحقیق

حاضر، شناسایی و تبیین پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم است که با محوریت شهرستان‌های استان اردبیل صورت می‌پذیرد. بخش بعدی مقاله به مرور پیشینه‌ها، روش‌شناسی، تحلیل داده‌ها، بحث و نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

مرور پیشینه‌ها

گردشگری اجتماعی

در ابتدا، خاستگاه و منشأ این نوع گردشگری توضیح داده می‌شود. گردشگری اجتماعی از قرن نوزدهم، در کنار توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل (به ویژه راه‌آهن)، پیشرفت‌های اقتصادی و اصلاحات اجتماعی، به ویژه در ارتباط با توسعه جنبش کارگری^۱ پدیدار شد (Hall & Brown, 2006). این نوع گردشگری از طریق فعالیت‌های مرتبط توسط گروه‌های کارگری، انجمن‌های غیرانتفاعی، تعاونی‌ها و اتحادیه‌های کارگری تکمیل می‌شود (Troisgros, 1980; Billen, 2020: 25). این طرح‌های گردشگری جایگزین‌های «بهبود» برای سایر اشکال لذت‌پرستانه‌تر فعالیت‌های اوقات فراغت در دسترس طبقات اجتماعی پایین در آن زمان در نظر گرفته شد (Walton, 2013: 48). پس‌از این تحولات، گردشگری اجتماعی توسعه یافت تا ایده‌های مرتبط با توسعه و رفاه اجتماعی را در کنار جهش گسترش تأمین رفاه اجتماعی بپذیرد. این مهم، از طریق نهادهای بین‌المللی و اصلاحات اجتماعی که برای مقابله با پیامدهای رکود بزرگ دهه ۱۹۳۰ و تجدید ساختار اقتصادی پس از جنگ جهانی اول بود به اجرا گذاشته شد (Walton, 2013: 47). این دوره منادی "توسعه سریع اقتصادی، تغییر کاربری سیستم‌های تولید صنعتی، اصلاحات بهداشتی و رفاه اجتماعی گسترده، اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل در سال ۱۹۴۸ بود (Allcock, 1986: 566). بنابراین، خاستگاه گردشگری اجتماعی در این ایده نهفته است

که گردشگری مزایای مثبت و مهمی را برای مردم عادی فراهم می‌کند و این فرصت‌ها باید به همه افراد جامعه تعمیم داده شود (McCabe, 2017: 47).

درحالی‌که تعاریف مختلفی از گردشگری اجتماعی وجود دارد، استفاده غالب از این اصطلاح در رابطه با رفاه مبتنی بر اصول حقوق شهروندی و حقوق اجتماعی است که در تعاریف اخیر برجسته شده است: «کلیه فعالیت‌ها، روابط و پدیده‌ها در حوزه گردشگری که با هدف حمایت از گروه‌های محروم و غیر برخوردار برای مشارکت در گردشگری است». گنجاندن این گروه‌ها در گردشگری از طریق حمایت‌های مالی یا سایر حمایت‌ها با ماهیت کاملاً تعریف‌شده و اجتماعی امکان‌پذیر می‌شود (Minnaert, 2012: 29).

گردشگری اجتماعی به چند دلیل موضوع مهمی را نشان می‌دهد. اولاً، با آرمان‌ها و اخلاقیات بنیادی مرتبط است که زیربنای رشد و توسعه گردشگری مدرن است که گردشگری را به عنوان یک فعالیت مصرفی مثبت در جوامع مدرن در نظر می‌گیرد. ثانیاً، تحلیل‌گران گردشگری اجتماعی بر نابرابری‌های ساختاری مختلفی در دسترسی به فرصت‌های سفر که به‌طور سنتی توسط تحقیقات گردشگری نادیده گرفته می‌شد، تأکید کرده‌اند و مفهوم «حقوق شهروندی» در گردشگری را مورد توجه قرار داده و نقش آن را در مقابله با طرد اجتماعی برجسته می‌کنند. ثالثاً، اکثر تحقیقات، نتایج مثبت گردشگری را به عنوان یک فعالیت اوقات فراغت برای افراد و خانواده‌ها مورد بررسی قرار داده‌اند که می‌توان آن را به همه گردشگران تعمیم داد، مانند پیوندهای بین گردشگری و رفاه ذهنی (McCabe & Qiao, 2020: 2).

توشر^۱ (۱۹۸۳) سه مدل از گردشگری اجتماعی را شناسایی کرد. اولین مورد به دوران سوسیالیسم دولتی مرتبط است که به موجب آن گردشگری و تفریح داخلی به عنوان مکانیزمی برای بهبود سلامت و رفاه و درعین‌حال القای غرور میهنی مورد استفاده قرار گرفت (Hall, 1991). مدل دیگر این بود که در بسیاری از کشورها -مخصوصاً در شمال اروپا- جایی که مؤسسات گردشگری اجتماعی بر اساس اصول تجاری و در بستر مفهوم

---

1. Teuscher

دسترسی همگانی برای همه افراد جامعه - صرف نظر از وضعیت اجتماعی یا اقتصادی - به فرصت‌های ارزان، عملی و ابتدایی تعطیلات تأسیس شدند. مدل سوم شامل کشورهای مدیترانه‌ای بود که سیستم‌های گردشگری اجتماعی آن‌ها از اتحادیه‌های کارگری، تعاونی‌ها و باشگاه‌های کارمندان رشد کردند که به‌طور مؤثر در ساختارهای اقامتی و مشاغل مسافرتی سرمایه‌گذاری کردند تا فرصت‌های تعطیلات را برای افراد فراهم کنند (Teuscher, 1983: 217).

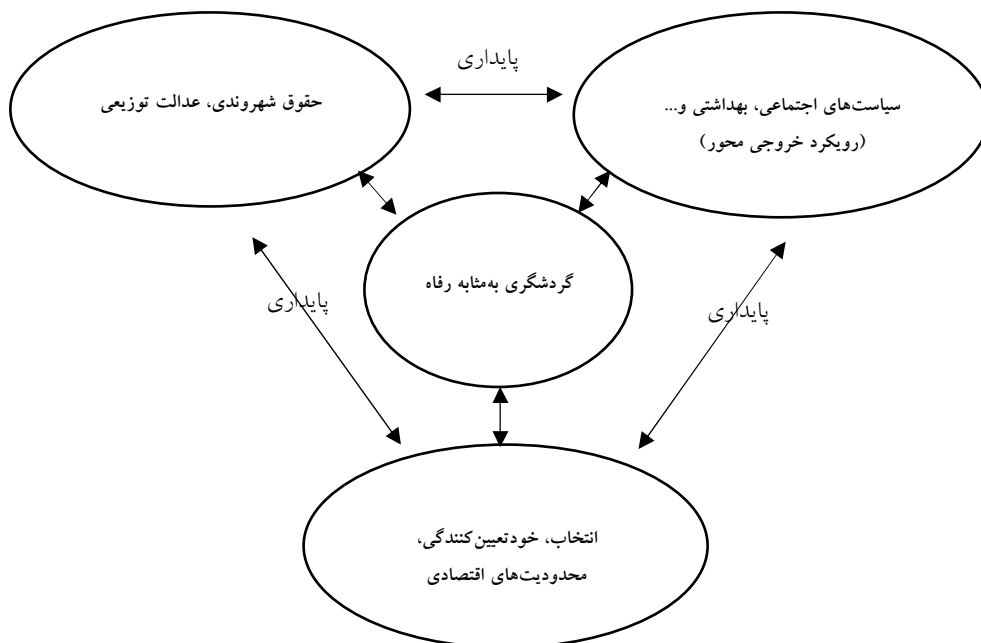
گردشگری اجتماعی و رفاه اجتماعی گروه‌های محروم

رفاه اجتماعی مهم‌ترین بخش مفهوم توسعه پایدار است که امکان برآوردن نیازهای نسل امروز را بدون از بین بردن توانایی نسل‌های آینده برای رفع نیازهای خود فراهم می‌کند. رفاه اجتماعی شامل مجموعه‌ای سازمان‌یافته از قوانین، مقررات و سیاست‌هاست که در قالب نهادهای رفاهی و اجتماعی به منظور رفع نیازهای معنوی و مادی مردم و تأمین سعادت انسانی ارائه می‌شود (Heidari Sareban, 2017: 127). گردشگری اجتماعی را می‌توان به عنوان سرمایه‌ای در نظر گرفت که ارزش اجتماعی را فراهم می‌کند، به‌عنوان مثال، در کمک به ترویج یک جامعه عادلانه، به ویژه در کشورهایی که فرصت‌های گردشگری یک حق اجتماعی در نظر گرفته می‌شود (McCabe, S. & Diekmann, 2015: 195). بسیاری از تحقیقات مرتبط در این زمینه نشان می‌دهند که ارتقای شاخص‌های رفاه اجتماعی تابعی از عوامل مختلفی از جمله فعالیت‌های گردشگری است (Heidari Sareban, 2017: 127). در واقع، گردشگری می‌تواند تأثیر بسزایی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع داشته باشد (صابری و همکاران، ۱۳۹۷). گردشگری اجتماعی یکی از مهم‌ترین انواع گردشگری است که در این زمینه بسیار تأثیرگذار است. برخی از اندیشمندان معتقدند که در زمان تعطیلات، گردشگری اجتماعی می‌تواند به عنوان بستری برای رشد عاطفی و شناختی عمل کند که ممکن است به عنوان اعتمادبه‌نفس، انگیزه و انرژی جدید حتی به عنوان تغییرات مثبت در نگرش‌ها و رفتار - عمل کند؛ یا

اینکه ممکن است در میان کودکان و جوانان، طرد شدن و تأثیر روابط ضعیف خانوادگی را کاهش دهد و فرصت‌هایی را برای یادگیری فراهم کند و از تغییرات رفتار مثبت حمایت کند (Bos et al, 2015; Minnaert, 2012). یا اینکه گردشگری اجتماعی می‌تواند یک تفریح اختیاری و مؤثر برای گریز از روتین‌های روزمره بوده و سبک زندگی افراد را تغییر دهد (Ferre et al, 2016; Morgan et al, 2015)؛ یا اینکه برای افرادی که دارای معلولیت هستند، سفرهای تعطیلات به رضایت از زندگی در همه حوزه‌ها کمک می‌کند (Pagan, 2015: 360). گردشگری اجتماعی به عنوان یک گردشگری جامعه محور است که در واقع، حامی اقشار ضعیف و محروم جامعه بوده و می‌تواند رفاه اجتماعی و اقتصادی را برای آن‌ها به ارمغان آورد (Iriantoet al, 2020: 116). به‌طور کلی، گردشگری اجتماعی می‌تواند در راستای بهبود حداقل‌های زندگی، اوقات فراغت، روابط خانوادگی، زندگی اجتماعی و برخی از جنبه‌های رضایت از زندگی و جنبه‌های عملکرد مثبت رفاه گروه‌های محروم، مؤثر باشد (Vento et al, 2020).

همچنین، گردشگری اجتماعی به عنوان نوعی از گردشگری توصیف شده است که ارزش اخلاقی بالاتری دارد (Minnaert et al, 2006: 7). در بسیاری از جوامع، گردشگری اجتماعی می‌تواند ابزار سیاستی مفیدی برای کمک به کار دولت در جهت برابری بیشتر در دسترسی عادلانه به حقوق شهروندی کامل و رفاه اجتماعی باشد، زیرا یک جامعه شادتر و برابرتر، نیاز به حمایت اجتماعی، مراقبت‌های بهداشتی و.. را کاهش می‌دهد (Vento et al, 2020: 2). در نهایت، گردشگری اجتماعی می‌تواند به عنوان محرکی برای اقتصاد گردشگری داخلی بسیار مؤثر باشد و به پایداری و انعطاف‌پذیری بیشتر در این بخش کمک کند و در قالب «گردشگری به‌مثابه رفاه»^۱ تلقی شود (McCabe, S & Qiao, 2020).

در ادامه، در شکل ۱؛ مدل «گردشگری به‌مثابه رفاه» مطرح می‌گردد.

شکل ۱- مدل "گردشگری به مثابه رفاه" (McCabe, S & Qiao, 2020)

پیشینه این مدل، برگرفته از ایده کوالتر^۱ (۱۹۸۶) در مورد «تفریح به مثابه رفاه^۲» است. کوالتر استدلال می‌کرد که دولت‌ها بیشتر به ایده‌های تفریحی به عنوان رفاه در مقابل «رفاه تفریحی^۳» علاقه‌مند هستند. به عبارت دیگر، بجای اینکه بخواهیم پیشنهاد کنیم گردشگری از چنان ارزش ذاتی برخوردار است که دولت باید سیاست‌هایی را برای رفع محدودیت‌های دسترسی اعمال کند، باید فعالانه اقداماتی را برای اطمینان از اینکه همه افراد جامعه فرصت مشارکت دارند را فراهم سازد (McCabe & Qiao, 2020: 9). گردشگری به عنوان راه‌حلی برای مشکلات اجتماعی، مانند شادمانی کم جامعه، ضعف در رضایت کلی در زندگی که ناشی از مسائل مربوط به سلامت روان، انزوای اجتماعی،

---

1. Coalter's
2. recreation as welfare
3. recreational welfare

تجربه آموزشی ضعیف و طیفی از دیگر مسائل اجتماعی فعلی جامعه است، در نظر گرفته می‌شود (2: Botterill & Klemm, 2006). رویکرد گردشگری به‌مثابه رفاه، سیاست گردشگری را به عنوان مجرای برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و شادتر جهت‌گیری می‌کند که می‌تواند در راستای ایجاد یک جامعه عادلانه‌تر و برابرتر کمک‌کننده باشد. در واقع، گردشگری اجتماعی موجب در نظر گرفتن دیدگاه رفاهی به گردشگری شده و با محوریت «گردشگری برای همه»^۱ موجب می‌شود تا اقشار محروم و غیر برخوردار جامعه نیز از فرصت‌های عادلانه‌ای برخوردار باشند تا در رفاه آن‌ها نیز تأثیرگذار باشد (McCabe, S & Qiao, 2020). لازم به ذکر است به دلیل اینکه مفهوم رفاه اجتماعی گسترده بوده و محدوده وسیعی دارد، پس در این تحقیق مواردی به عنوان رفاه اجتماعی گروه‌های محروم مدنظر قرار می‌گیرند که در چارچوب و محدوده محتوایی و معنایی موارد پیش‌تر یادشده باشند.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی بوده و روش تحقیق بکار رفته در آن آمیخته یا ترکیبی است. رویکرد پژوهش ترکیبی، متوالی اکتشافی^۲ است بدین صورت که ابتدا اطلاعات کیفی و سپس داده‌های کمی گردآوری و تحلیل می‌شوند (Creswell, 2018). در این پژوهش، در فاز اول از روش کیفی تحلیل مضمون و در فاز دوم، از روش کمی برنامه‌ریزی سناریو^۳ استفاده شده است. در مرحله اول، با استفاده از ابزارهایی چون مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته، کدهای مربوطه به دست آمدند و کدها با روش تحلیل مضمون در قالب مضامین پایه (اساسی)، سازمان‌دهنده و فراگیر تبدیل شدند و در فاز دوم، از روش کمی برنامه‌ریزی سناریو استفاده می‌شود. یکی از مهم‌ترین تکنیک‌های مربوط به

-
1. Tourism for all
  2. Sequential Exploratory Strategy
  3. Scenario planning

تحلیل آینده، تکنیک برنامه‌ریزی سناریو است. در این تکنیک، متخصصان با استفاده از روش‌های پیش‌بینی، آینده‌های ممکن را تعیین کرده و برای هر یک از حالت‌های احتمالی برنامه‌ریزی می‌کنند (رضائیان و حسینی مدرس، ۱۳۹۳).

روش تحلیل مضمون یک روش کیفی است که اغلب برای شناسایی، تجزیه و تحلیل و گزارش الگوها (موضوعات) در داده‌ها تعریف می‌شود (Purssell & Gould, 2021). این روش شامل شش مرحله است: (۱) آشنایی با داده‌ها، مثل رونویسی داده‌ها، خواندن، و بازخوانی، سپس نوشتن موضوعات انتخاب‌شده اولیه؛ (۲) طبقه‌بندی نظام‌مند ویژگی‌های داده‌ها، سپس به هر یک از داده‌ها یک کد اختصاص داده می‌شود. (۳) کدگذاری موضوعات بالقوه، مثل جمع‌آوری داده‌های مرتبط برای هر موضوع بالقوه؛ (۴) بررسی اینکه آیا مضامین مرتبط هستند یا خیر. همچنین در این مرحله یک نقشه موضوعی از تجزیه و تحلیل کدها ایجاد می‌شود. (۵) تجزیه و تحلیل مستمر برای اصلاح ویژگی‌های هر موضوع، سپس ایجاد دسته‌های واضح‌تر. (۶) نگارش گزارش نهایی و تحلیل نهایی مضامین انتخاب‌شده (Braun & Clarke, 2021).

در فاز دوم تحقیق از روش کمی برنامه‌ریزی سناریو استفاده شده است، تا پیشران‌های کلیدی و مؤثر، مورد بررسی و احصا قرار گیرند. به دلیل اینکه ماهیت "توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم در بستر گردشگری اجتماعی" تاکنون صورت نگرفته و یک مقوله آینده‌نگرانه است، لذا در این تحقیق از روش برنامه‌ریزی سناریو استفاده خواهد شد. سه رویکرد یا تکنیک مهم وجود دارد که هر کدام دارای چندین تکنیک فرعی می‌باشند. این رویکردها عبارت‌اند از: (۱) روندهای احتمالاتی اصلاح‌شده، (۲) منطق ادراکی و (۳) رویکرد فرانسوی نسبت به آینده (Bradfield, 2005: 807-808). در این پژوهش به منظور روش برنامه‌ریزی سناریو از منطق ادراکی بهره‌برده شده است. در این روش با تعیین دو عدم قطعیت اصلی، فضای سناریوها در قالب ماتریسی متشکل از دو محور اصلی از دو سر عدم قطعیت‌های یادشده تشکیل و فضای چهارگانه‌ای در قالب یک ماتریس ۲ در ۲ برای برنامه‌ریزی سناریوها ترسیم می‌شود. قلمرو مکانی پژوهش، شهرستان‌های استان اردبیل

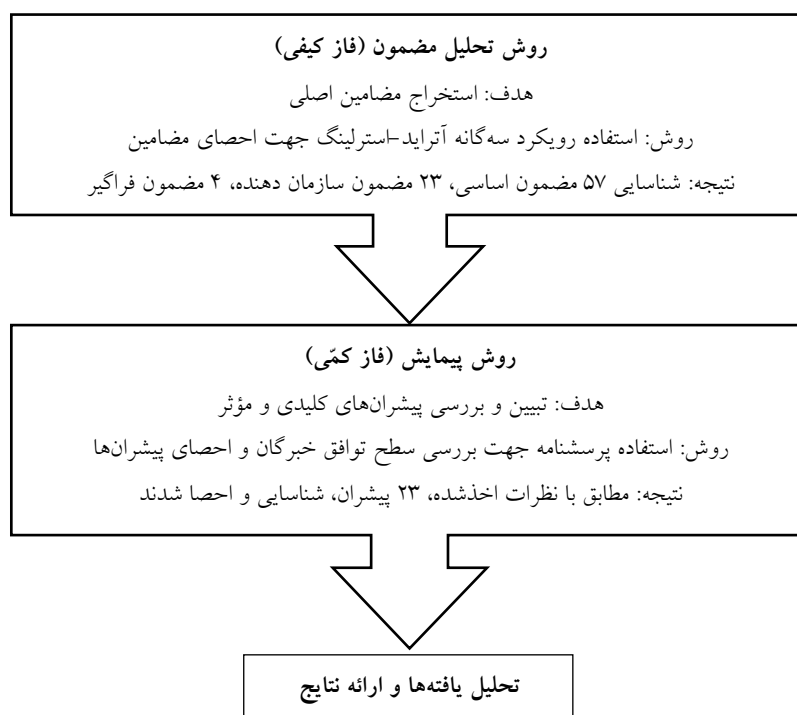
است که با محوریت موضوعی تحقیق حاضر، پیشران‌های کلیدی و مؤثر استخراج می‌گردند. لازم به ذکر است که با توجه به بررسی‌های به‌عمل‌آمده از تحقیقات (مقالات، طرح‌های پژوهشی، پایان‌نامه‌ها و...) مختلف در این زمینه، توجه چندانی به این نوع گردشگری نشده و صرفاً در مقام تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است و به جرأت می‌توان ادعا کرد که بیشتر تحقیقات و اقدامات به سایر انواع گردشگری معطوف شده‌اند. و این مقوله یکی از خلأهای اصلی این حوزه موضوعی است که می‌تواند علاوه بر جامعه مورد مطالعه، برای کشور نیز مؤثر واقع شود.

شکل ۲- موقعیت استان و شهرستان‌های اردبیل

مشارکت‌کنندگان تحقیق حاضر، به تفکیک هر دو فاز آن دسته‌بندی می‌شوند. در فاز اول، یعنی در روش تحلیل مضمون، از ۸ تن از خبرگان حوزه گردشگری و علوم اجتماعی (رفاه اجتماعی) - به صورت آنلاین - استفاده شد که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند

مورد شناسایی قرار گرفتند و با توجه به اشباع نظری از مصاحبه با سایر خبرگان ممانعت به عمل آمد. در فاز دوم تحقیق از بازیگران مؤثر این حوزه موضوعی استفاده شد و که علاوه بر مدارک و مدارج دانشگاهی، در این زمینه سابقه اجرایی نیز دارند [لازم به ذکر است که تعدادی از آنها، از خبرگان مرحله قبل نیز بودند]. در این فاز ۱۱ نفر از خبرگان به سؤالات پرسشنامه پاسخ دادند که یافته‌های حاصل در جداول ۲، ۳ و ۴ مرقوم شده‌اند. در ادامه و به صورت خلاصه، مراحل روش شناسی تحقیق در شکل ۳ نشان داده می‌شوند.

شکل ۳- مراحل روش شناسی تحقیق (منبع: محقق)

تحلیل داده‌ها

همان‌طور که در قسمت روش‌شناسی تحقیق توضیح داده شد، رویکرد تحقیق حاضر آمیخته یا ترکیبی با رویکرد متوالی اکتشافی است که در دو فاز کیفی-کمی انجام می‌شود. در این طرح ابتدا داده‌های کیفی و سپس کمی جمع‌آوری و تحلیل می‌شوند. در فاز اول، یعنی روش تحلیل مضمون که به صورت آنلاین انجام شد، مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و اساسی (پایه) استخراج گردیدند. این مضامین با استفاده از رویکرد سه‌گانه آتراید-استرلینگ^۱ دسته‌بندی و مشخص شدند. در فاز دوم - یعنی در روش کمی برنامه‌ریزی سناریو- با استفاده از پرسشنامه‌ای که حاوی مضامین احصا شده هستند برای خبرگان ارسال شدند که نتایج در ادامه توضیح داده شده‌اند.

فاز اول: روش کیفی تحلیل مضمون

در فاز اول، با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته، گزاره‌های مربوطه استخراج شدند که گام‌های طی شده در این روش، به تفکیک هر شش مرحله، در ادامه توضیح داده می‌شوند. مطابق با مراحل اصلی این روش که در شش مرحله صورت می‌پذیرند، مضامین موردنظر استخراج می‌شوند.

در مرحله اول، آشنایی با داده‌ها صورت می‌پذیرد. در این مرحله، با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته گزاره‌های خامی به دست می‌آیند که جهت کدگذاری به مرحله ۲ وارد می‌شوند. در مرحله دوم کدگذاری اولیه صورت می‌پذیرد. در این مرحله بر اساس روش شبکه مضامین، هریک از گزاره‌های خام مرحله اول در قالب کدهای مرتبط با خودشان قرار می‌گیرند که در این تحقیق، ۱۲۶ کد اولیه استخراج شدند. در مرحله سوم،

---

1. Attride-Stirling

جستجوی مضامین صورت می‌گیرد. هریک از کدهای اولیه مرحله قبل در قالب مضامین جای می‌گیرند و دسته‌بندی کدهای مختلف در قالب مضامین بالقوه انجام می‌شود. در مرحله چهارم مرور یا بازبینی مضامین انجام می‌شود. به دلیل اینکه تعداد کدهای استخراج شده بسیار زیاد هستند و از طرفی نیز ممکن است مضامین مرتبط دارای اصلاحاتی باشند، لذا محقق با دقت فراوانی مضامین را ایجاد و مورد بازبینی قرار می‌دهد. در مرحله بعدی یعنی مرحله پنجم تعریف و نام‌گذاری مضامین صورت می‌پذیرد. با توجه به اقدامات صورت پذیرفته در مرحله قبل و بازبینی هریک از مضامین، اصلی‌ترین مضامین تحت عناوین مشخص قرار گرفته و به‌نوعی فرآیند کدگذاری تا تعیین مضامین در این مرحله تکمیل می‌گردد. در مرحله ششم یعنی مرحله پایانی، گزارش یافته‌ها صورت می‌پذیرد و برای تدوین الگو یا تحلیل پایانی مورد استفاده قرار می‌گیرند. هریک از مراحل، مطابق با مضامین مستخرج در شکل ۳ نشان داده شده‌اند.

همان‌طور که توضیح داده شد، مطابق با مراحل روش تحلیل مضمون، مضامین مرتبط استخراج گردیدند و طبق رویکرد آتراید-استرلینگ (۲۰۰۱) در قالب مضامین اساسی (پایه)، سازمان دهنده و فراگیر، دسته‌بندی شدند. در این پژوهش، با بررسی مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته ۱۲۶ شاخص شناسایی شدند که با اتخاذ رویکرد استقرایی (حرکت از جزء به کل) در قالب شش مرحله فوق، از میان آن‌ها ۵۷ مضمون پایه، ۲۳ مضمون سازمان دهنده و ۴ مضمون فراگیر استخراج شد.

در جدول ۱، مضامین فراگیر و سازمان دهنده به تفکیک مرقوم شده‌اند. لازم به ذکر است به دلیل جلوگیری از اطناب مطلب در مقاله، از آوردن مضامین پایه صرف‌نظر شد و تنها به آوردن مضامین فراگیر و سازمان دهنده اکتفا گردید.

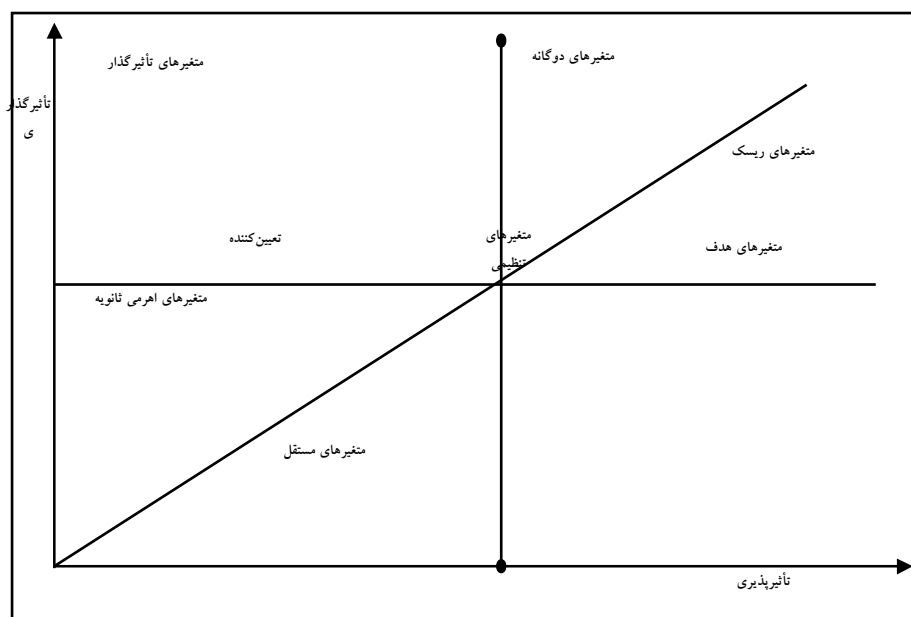
جدول ۱- مضامین فراگیر و سازمان دهنده

ردیف	مضمون فراگیر (گروه)	مضمون سازمان دهنده (عوامل)
۱	عوامل اجتماعی-فرهنگی	برنامه‌های مشارکت و همکاری اقشار و نهادها؛ تقویت تعامل و همکاری میان بخش‌های مرتبط (سمن‌ها، خیریه‌ها و...); افزایش فرهنگ گردشگر پذیری؛ جامعه‌پذیری گردشگران اقشار محروم
۲	عوامل اقتصادی	برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی؛ تخصیص بودجه و ردیف‌های مالی؛ خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تأمین مالی؛ سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و...؛ ایجاد شرایط خرید برای گردشگران اقشار محروم؛ مناسب بودن هزینه‌های گردشگری اقشار محروم
۳	عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی	برنامه‌های داوطلبانه و عامه محور؛ حمایت‌های مردمی و نهادی؛ مدیریت تخصصی؛ ایجاد طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر؛ ارتقای کیفیت زندگی گروه‌های محروم؛ شادمانی و سلامت روان گروه‌های محروم
۴	عوامل زیرساختی و خدماتی	خدمات رفاهی؛ امکانات و آموزش گردشگری؛ انجمن‌های حامی گروه‌های محروم؛ ایجاد پروژه‌ها و طرح‌های حمایت از گردشگران قشر محروم؛ توزیع عادلانه امکانات گردشگری؛ ایجاد بانک اطلاعات گردشگران اقشار محروم؛ فراهم‌سازی زیرساخت‌های درمانی و بهداشتی

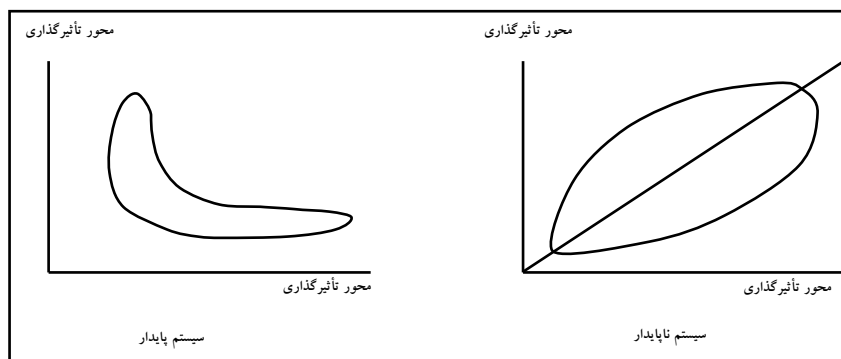
فاز دوم: روش کمی برنامه‌ریزی سناریو

همانطور که در قسمت روش تحقیق توضیح داده شد، پس از احصای مضامین بایستی آن‌ها بایستی در قالب پرسشنامه نیمه ساختاریافته بین خبرگان متخصص در حوزه گردشگری و رفاه اجتماعی توزیع و از آن‌ها خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات

مقاطع به متغیرها، بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری با اعدادی در طیف صفر تا سه امتیاز دهند. در این معیار، "صفر" به منزله بدون تأثیر، "یک" تأثیر ضعیف، "دو" تأثیر متوسط، "سه" به معنای تأثیر زیاد است (Asan & Asan, 2007: 627-644)؛ و بعد از امتیازدهی، آن‌ها در قالب ماتریس مقاطع وارد می‌شوند تا تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل، پیشران‌های کلیدی و مؤثر به دست آیند. برای محاسبات ماتریس تحلیل اثرات مقاطع، از نرم‌افزار میک‌مک استفاده شده است. بدین صورت که ابتدا متغیرها و مؤلفه‌های مهم در این زمینه موضوعی شناسایی شده و آن‌ها در ماتریس وارد می‌شوند و سپس میزان ارتباط میان این متغیرها باهم به وسیله خبرگان تشخیص داده می‌شود. متغیرهای موجود در سطرها، روی متغیرهای موجود در ستون‌ها تأثیر می‌گذارند؛ بدین ترتیب متغیرهای سطرها، تأثیرگذار و متغیرهای ستون‌ها، تأثیرپذیر هستند (Arcade et al, 2003: 61; Gordon, 2009: 1).

شکل ۴- تأثیرگذاری-تأثیرپذیری متغیرها در تحلیل اثرات مقاطع (Godet, 2008: 189)

شکل ۵- پایداری یا ناپایداری سیستم

با عطف به مضامین فراگیر (گروه) و سازمان دهنده (عوامل) احصا شده در جدول ۱، ابعاد ماتریس در نرم‌افزار میک‌مک 23×23 بوده و تعداد تکرارها دو بار در نظر گرفته شده است. شاخص پرشدگی ماتریس حاصله $72/03\%$ بوده که این میزان نشان‌دهنده آن است که در بیش از 70% عوامل بر یکدیگر تأثیر گذاشته‌اند. از مجموع ۵۲۹ رابطه ماتریسی قابل ارزیابی، ۳۲۷ رابطه، معادل $61/81\%$ درصد دارای اثرات متقاطع ۳ بوده، یعنی شاخص‌ها هم از هم تأثیر پذیرفته‌اند و یا بر روی هم تأثیر گذاشته‌اند. ۱۱۹ رابطه معادل $22/49\%$ درصد دارای اثرات متقاطع ۲ بوده، یعنی نقش تقویت‌کننده داشته‌اند. ۴۶ رابطه معادل $9/2\%$ درصد دارای اثرات متقاطع ۱ بوده، یعنی بر روی دیگر شاخص‌ها تأثیر بیشتری گذاشته‌اند. ۸ رابطه معادل $1/6\%$ درصد از اثرات متقاطع نه از هم تأثیر پذیرفته‌اند و نه بر روی هم تأثیر گذاشته‌اند.

جدول ۲- تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقابل

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درصد پرشدگی
مقدار	۲۳	۲	۸	۴۶	۱۱۹	۳۲۷	۵۲۹	$72/03\%$

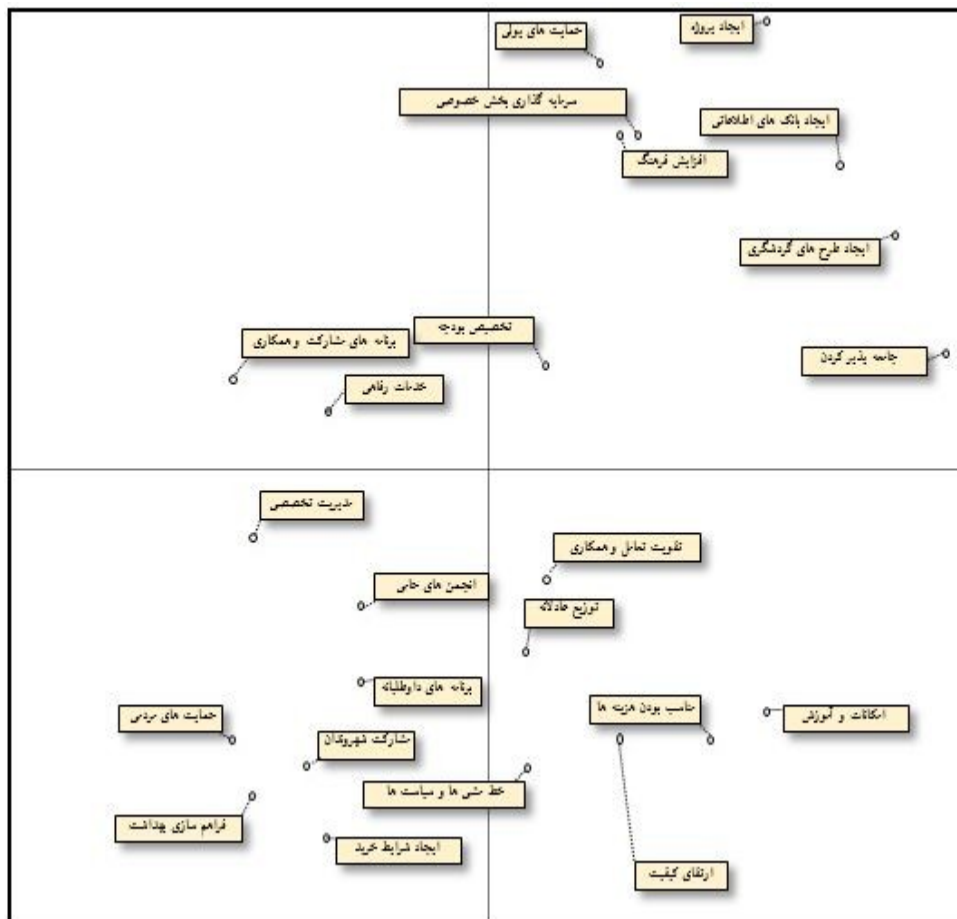
طبق موارد احصا شده از تحلیل ماتریس‌ها و همچنین، مطابق با جدول فوق، ۸ عامل بدون تأثیر، ۴۶ عامل تأثیرگذار، ۱۱۹ عامل تقویت‌کننده و ۳۲۷ عامل توانمندساز هستند.

جدول ۳- میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

ردیف	عوامل	میزان تأثیرپذیری	میزان تأثیرگذاری
۱	برنامه‌های مشارکت و همکاری اقشار و نهادها	۲۷	۳۲
۲	تقویت تعامل و همکاری میان بخش‌های مرتبط (سمن‌ها، خیریه‌ها و...)	۳۶	۲۱
۳	افزایش فرهنگ گردشگرپذیری	۳۹	۳۶
۴	جامعه‌پذیری گردشگران اقشار محروم	۳۸	۴۱
-	جمع عوامل اجتماعی-فرهنگی	۱۴۰	۱۳۰
۵	برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی	۴۲	۴۶
۶	تخصیص بودجه و ردیف‌های مالی	۳۹	۳۳
۷	خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تأمین مالی	۱۷	۱۱
۸	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و...	۳۶	۳۰
۹	ایجاد شرایط خرید برای گردشگران اقشار محروم	۱۸	۱۲
۱۰	مناسب بودن هزینه‌های گردشگری اقشار محروم	۴۸	۲۱
-	جمع عوامل اقتصادی	۲۰۰	۱۵۳
۱۱	برنامه‌های داوطلبانه و عامه محور	۳۲	۱۱
۱۲	حمایت‌های مردمی و نهادی	۳۰	۱۳
۱۳	مدیریت تخصصی	۱۲	۳۶
۱۴	ایجاد طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر	۴۱	۲۳
۱۵	ارتقای کیفیت زندگی گروه‌های محروم	۴۳	۱۲
۱۶	شادمانی و سلامت روان گروه‌های محروم	۴۴	۲۲
-	جمع عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی	۲۰۲	۱۱۷
۱۷	خدمات رفاهی	۲۱	۴۴
۱۸	امکانات و آموزش گردشگری	۴۰	۲۱
۱۹	انجمن‌های حامی گروه‌های محروم	۳۳	۱۲
۲۰	ایجاد پروژه‌ها و طرح‌های حمایت از گردشگران قشر محروم	۴۵	۴۱
۲۱	توزیع عادلانه امکانات گردشگری	۴۶	۲۱
۲۲	ایجاد بانک اطلاعات گردشگران اقشار محروم	۳۸	۳۰
۲۳	فراهم‌سازی زیرساخت‌های درمانی و بهداشتی	۲۱	۱۱
-	جمع عوامل زیرساختی و خدماتی	۲۴۴	۱۸۰

در ماتریس تحلیل ساختاری، جمع اعداد سطرهای هر متغیر به‌مثابه میزان تأثیرگذاری و جمع ستون‌های هر متغیر میزان تأثیرپذیری را نشان می‌دهد. بر اساس نتایج تحلیلی این ماتریس، متغیرهای "عوامل زیرساختی و خدماتی" بیش‌ترین تأثیر را بر بهبود و توسعه رفاه اجتماعی گروه‌های محروم داشته و "عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی" کمترین درجه تأثیرگذاری را داشته‌اند. به عبارتی کلی‌تر، میزان اهمیت عوامل در تأثیرپذیری به ترتیب عبارت‌اند از: عوامل زیرساختی و خدماتی، عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی، عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی-فرهنگی؛ و در تأثیرگذاری عبارت‌اند از: عوامل زیرساختی و خدماتی، عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی-فرهنگی، عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی. قابل ذکر است که متغیرهای عوامل زیرساختی و خدماتی در عین تأثیرگذاری بسیار بالا، تأثیرپذیری بالایی نیز دارند. در مرحله بعد برای به دست آوردن پیشران‌های کلیدی به تحلیل پایداری و ناپایداری سیستم پرداخته می‌شود. در این مرحله، نحوه پراکنش متغیرها، وضعیت پایداری و ناپایداری سیستم را تعیین می‌کند. (شکل ۶).

مطابق با آنچه در وضعیت صفحه پراکندگی متغیرهای مؤثر بر بهبود و توسعه رفاه اجتماعی گروه‌های محروم استان اردبیل می‌توان فهمید، وضعیت ناپایداری سیستم است. بیشتر متغیرها در اطراف محور قطری صفحه پراکنده‌اند. با توجه به وضعیت ناپایداری سیستم، ۵ نوع متغیر قابل‌شناسایی هستند: متغیرهای دو وجهی، متغیرهای تعیین‌کننده یا تأثیرگذار، متغیرهای تنظیمی، متغیرهای نتیجه یا تأثیرپذیر، متغیرهای مستقل.

شکل ۶- نمودار پلان اثرگذاری عوامل (خروجی نرم‌افزار میک‌مک)

با توجه به شکل ۶ که در آن الگوی پراکنندگی متغیرهای مؤثر بر بهبود و توسعه رفاه اجتماعی گروه‌های محروم شهرستان‌های استان اردبیل مورد بررسی قرار گرفته‌اند، ناپایداری در سیستم مشهود بوده و وجود عوامل تأثیرگذار با درجه بالا در این ناحیه بعید به نظر می‌رسد. در بین ۲۳ عامل مورد مطالعه، متغیرهای "خدمات رفاهی و برنامه‌های مشارکت و همکاری اقشار و نهادها" به‌مثابه متغیر تأثیرگذار به دست آمدند و این امر ناپایداری سیستم را نیز مجدداً تأیید می‌کند. نوع بعدی متغیرها در گراف تأثیرگذاری و

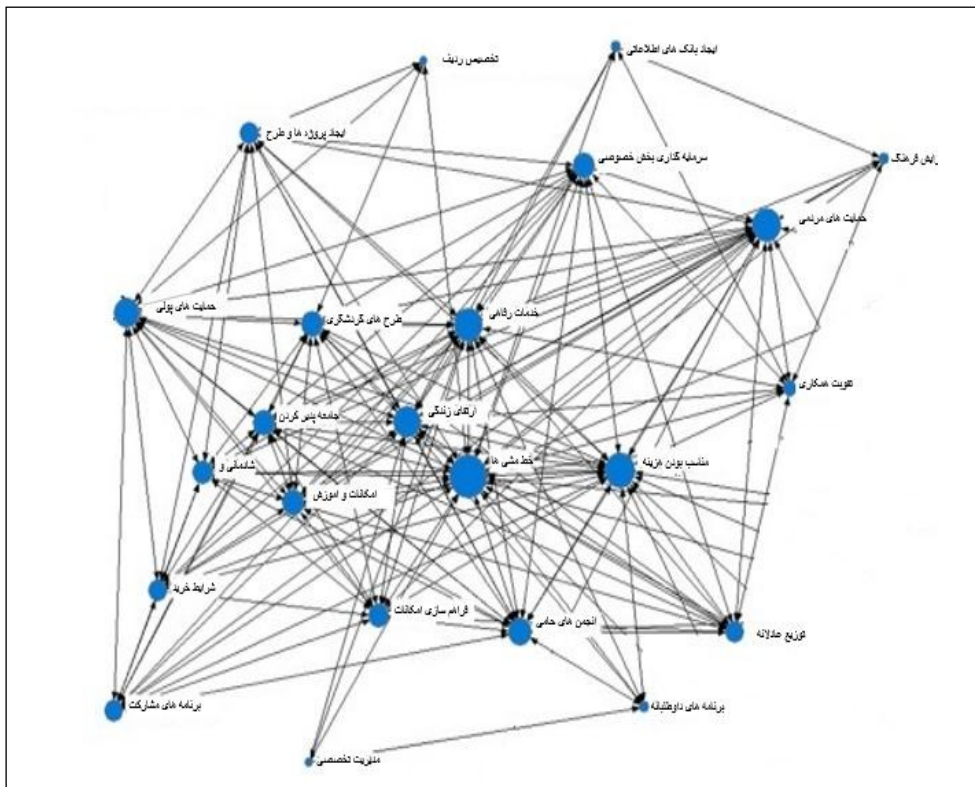
تأثیرپذیری، متغیرهای دو وجهی هستند. این متغیرها از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالایی برخوردار هستند و هر عملی روی آن‌ها واکنش سایر متغیرها را ایجاد خواهد کرد. در مجموع، شش متغیر به عنوان متغیرهای دو وجهی شناسایی شدند که عبارت‌اند از: افزایش فرهنگ گردشگرپذیری؛ برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی؛ تخصیص بودجه و ردیف‌های مالی؛ ایجاد طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر؛ ایجاد پروژه‌ها و طرح‌های حمایت از گردشگران قشر محروم؛ ایجاد بانک اطلاعات گردشگران اقشار محروم.

متغیرهای تنظیمی در اطراف مرکز ثقل نمودار قرار دارند و در برخی مواقع به‌مثابه متغیرهای اهرمی ثانویه عمل می‌کنند. در گراف تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، متغیرهای مؤثر بر بهبود و توسعه رفاه اجتماعی گروه‌های محروم شهرستان‌های استان اردبیل عبارت‌اند از: مدیریت تخصصی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و...

نوع بعدی متغیرهای شناسایی شده، متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه هستند. این متغیرها دارای تأثیرگذاری بسیار پایین و تأثیرپذیری بسیار بالا هستند. در این پژوهش، متغیرهای "تقویت تعامل و همکاری میان بخش‌های مرتبط (سمن‌ها، خیریه‌ها و...)" جامعه‌پذیری گردشگران اقشار محروم؛ مناسب بودن هزینه‌های گردشگری اقشار محروم؛ ارتقای کیفیت زندگی گروه‌های محروم؛ شادمانی و سلامت روان گروه‌های محروم؛ امکانات و آموزش گردشگری؛ توزیع عادلانه امکانات گردشگری "به‌مثابه متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه به دست آمدند. و آخرین دسته از متغیرهای شناسایی شده در گراف، متغیرهای مستقل هستند که این متغیرها، میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پایینی دارند که در قسمت جنوب غربی گراف قرار دارند. در این پژوهش، متغیرهای "خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تأمین مالی؛ سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و...؛ برنامه‌های داوطلبانه و عامه محور؛ حمایت‌های مردمی و نهادی؛ انجمن‌های حامی گروه‌های محروم؛ فراهم‌سازی زیرساخت‌های درمانی و بهداشتی" به عنوان متغیرهای مستقل شناسایی شدند که هیچ واکنشی در دیگر متغیرها ایجاد نمی‌کنند.

در شکل ۷، گراف اثرگذاری هریک از متغیرها نشان داده شده است که روابط بین متغیرها و چگونگی اثرگذاری آن‌ها بر یکدیگر است. این گراف، در قالب خطوط تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نشان داده می‌شود که از خروجی‌های اصلی نرم‌افزار میک‌مک است. لازم به ذکر است به منظور جلوگیری از اطناب کلام و اشغال فضای مقاله، گراف چرخه اثرگذاری مستقیم با پوشش ۱۰۰٪ بر حسب نام هر متغیر به صورت سه‌بعدی ترسیم شده است و از آوردن چرخه اثرگذاری مستقیم بر حسب شماره هر متغیر صرف نظر شده است (شکل ۷).

شکل ۷- گراف چرخه اثرگذاری مستقیم با پوشش ۱۰۰٪ بر حسب نام هر متغیر

۱۰۲ | فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی | سال پانزدهم | شماره ۵۹ | تابستان ۱۴۰۳

در ادامه، پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم (شهرستان‌های استان اردبیل) مرقوم می‌گردند.

جدول ۴- پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم (شهرستان‌های استان اردبیل)

رتبه	مستقیم		غیرمستقیم	
	متغیر	تأثیرگذاری	متغیر	تأثیرگذاری
۱	برنامه‌های مشارکت و همکاری اقشار و نهادها	۵۷۶	تقویت تعامل و همکاری میان بخش‌های مرتبط (سمن‌ها، خیریه‌ها و...)	۵۳۸
۲	تقویت تعامل و همکاری میان بخش‌های مرتبط (سمن‌ها، خیریه‌ها و...)	۵۶۱	برنامه‌های مشارکت و همکاری اقشار و نهادها	۵۲۷
۳	افزایش فرهنگ گردشگر پذیری	۵۵۸	افزایش فرهنگ گردشگر پذیری	۵۱۱
۴	جامعه‌پذیری گردشگران اقشار محروم	۵۵۰	برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی	۴۹۸
۵	برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی	۴۸۷	جامعه‌پذیری گردشگران اقشار محروم	۴۷۷
۶	تخصیص بودجه و ردیف‌های مالی	۴۷۱	تخصیص بودجه و ردیف‌های مالی	۴۵۹
۷	خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تأمین مالی	۴۵۳	خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تأمین مالی	۴۳۳
۸	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و...	۴۴۹	مناسب بودن هزینه‌های گردشگری اقشار محروم	۴۰۶
۹	ایجاد شرایط خرید برای گردشگران اقشار محروم	۴۳۲	ایجاد شرایط خرید برای گردشگران اقشار محروم	۳۹۴
۱۰	مناسب بودن هزینه‌های گردشگری اقشار محروم	۴۰۱	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و...	۳۷۶
۱۱	برنامه‌های داوطلبانه و عامه محور	۳۹۳	برنامه‌های داوطلبانه و عامه محور	۳۴۰

پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و...، معدنی | ۱۰۳

رتبه	مستقیم		غیر مستقیم	
	متغیر	تأثیر گذاری	متغیر	تأثیر گذاری
۱۲	حمایت‌های مردمی و نهادی	۳۸۷	ایجاد طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر	۳۳۱
۱۳	مدیریت تخصصی	۳۶۵	حمایت‌های مردمی و نهادی	۳۰۳
۱۴	ایجاد طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر	۳۴۲	مدیریت تخصصی	۲۹۸
۱۵	ارتقای کیفیت زندگی گروه‌های محروم	۳۳۹	ارتقای کیفیت زندگی گروه‌های محروم	۲۸۷
۱۶	شادمانی و سلامت روان گروه‌های محروم	۳۲۲	خدمات رفاهی	۲۷۱
۱۷	خدمات رفاهی	۳۱۸	شادمانی و سلامت روان گروه‌های محروم	۲۶۳
۱۸	امکانات و آموزش گردشگری	۳۰۸	امکانات و آموزش گردشگری	۲۴۵
۱۹	انجمن‌های حامی گروه‌های محروم	۲۹۷	ایجاد پروژه‌ها و طرح‌های حمایت از گردشگران قشر محروم	۲۳۸
۲۰	ایجاد پروژه‌ها و طرح‌های حمایت از گردشگران قشر محروم	۲۸۶	توزیع عادلانه امکانات گردشگری	۲۲۹
۲۱	توزیع عادلانه امکانات گردشگری	۲۶۴	انجمن‌های حامی گروه‌های محروم	۲۱۵
۲۲	ایجاد بانک اطلاعات گردشگران اقشار محروم	۲۵۸	فراهم‌سازی زیرساخت‌های درمانی و بهداشتی	۲۰۸
۲۳	فراهم‌سازی زیرساخت‌های درمانی و بهداشتی	۲۴۷	ایجاد بانک اطلاعات گردشگران اقشار محروم	۲۰۱

به دلیل اینکه نرم‌افزار برای محاسبه اثرات غیرمستقیم، ماتریس چند بار به توان می‌رساند، بنابراین جمع اثرگذاری و اثرپذیری‌های غیرمستقیم به صورت اعداد چندرقمی درآمده و مقایسه آن با اثرات مستقیم سخت می‌شود. از همین رو، برای رفع این مشکل نرم‌افزار، جدول سهم عوامل بر اساس اثرات مستقیم و غیرمستقیم را در مقیاس ده هزار

ارائه می‌دهد و سهم هر کدام از عوامل از این عدد، نشان‌دهنده سهم آن از کل سیستم است. مطابق با یافته‌های جدول فوق می‌توان دریافت که میزان تأثیرگذاری هریک از عوامل بر اساس میزان تأثیرگذاری به چه میزان است که از میان این عوامل (مضامین)، عامل "برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی" بیش‌ترین تأثیرگذاری را دارد. در ادامه به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها کاربردی پرداخته می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

همانطور که در قبل نیز بیان شد، هدف اصلی تحقیق حاضر شناسایی و تبیین پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم است که با استفاده از روش ترکیبی، این عوامل مورد شناسایی و بررسی قرار گرفتند. گردشگری اجتماعی به عنوان نوعی از گردشگری توصیف شده است که حالت حمایتی و اخلاقی دارد. در بیشتر جوامع، گردشگری اجتماعی می‌تواند ابزار سیاستی مفیدی برای کمک به کار دولت در جهت ایجاد برابری بیشتر، عدالت محور شدن فرآیندها، رعایت حقوق شهروندی، اهمیت اجتماعی و ارتقا و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم باشد. پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی می‌توانند به عنوان عامل و یا محرکی برای توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم باشند که در این تحقیق نیز این عوامل، مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفتند. و این پیشران‌های کلیدی و مؤثر برای اولین بار است که در این حوزه موضوعی مورد شناسایی و بررسی قرار می‌گیرند و می‌توانند در راستای حمایت از این گروه‌ها ثمربخش باشند و این مقوله یکی از اصلی‌ترین نوآوری‌های تحقیق حاضر است. مطابق با یافته‌های حاصله، برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی به عنوان تأثیرگذارترین عامل در این زمینه معرفی شد. پرواضح است که اقدامات این‌چنینی نیازمند برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی منظم و دقیقی هستند که بتوانند در این راستا ثمربخش باشند. همچنین، با عطف به سایر یافته‌های تحقیق، می‌توان نتیجه گرفت که نتایج این تحقیق نیز هم‌راستا با برخی از تحقیقات مشابه است که بسیاری از اندیشمندان در

گردشگری اجتماعی انجام داده‌اند. آن‌ها معتقدند که اعضای محروم یک جامعه تجربیات مهم و معناداری را در زمینه افزایش رفاه اجتماعی از ابتکارات گردشگری اجتماعی حمایت‌شده به دست می‌آورند، مانند پیوند خانواده، زمان با کیفیتی که باهم سپری می‌شود، افزایش اوقات فراغت، سلامت روانی و جسمی بهتر، فرصت‌هایی برای تجربیات جدید و آرامش و بهبودی این نتایج مثبت بر نقش متمایز گردشگری از سایر اشکال اوقات فراغت در فراهم کردن فرصت‌هایی برای رشد و توسعه شخصی، ایجاد تعادل بین فعالیت‌های اوقات فراغت برخلاف اوقات فراغت روزمره، عملکرد مثبت آن در روابط خانوادگی و اجتماعی و داشتن مزایای خاص برای بهره‌مندان مختلف تأکید می‌کند

(Bos et al, 2015; Minnaert, 2012; Ferre et al, 2016; Morgan et al, 2015; Pagan, 2015; Iriantoet al, 2020; Vento et al, 2020; McCabe, S & Qiao, 2020).

نتایج تحقیق حاضر در زمینه مضامین فراگیر، با تحقیقات ذیل هم‌راستا است. در رابطه با عوامل اقتصادی هم‌راستا با نتایج تحقیق میرزائی و همکاران (۱۳۸۹)؛ صابری و همکاران (۱۳۹۷)؛ مک کاب^۱ (۲۰۱۷)، کوالتر^۲ (۱۹۸۶)، هال^۳ (۱۹۹۱) است. در رابطه با عوامل فرهنگی-اجتماعی هم‌راستا با نتایج تحقیق میننارت و همکاران^۴ (۲۰۰۶)؛ بوس و همکاران^۵ (۲۰۱۵)؛ فرر و همکاران^۶ (۲۰۱۶)؛ حیدری ساریان و همکاران^۷ (۲۰۱۷) است. در رابطه با عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی هم‌راستا با نتایج بردفیلد و همکاران^۸ (۲۰۰۵)؛ والتون^۹ (۲۰۱۳)؛ مورگان و همکاران^{۱۰} (۲۰۱۵) است. و در رابطه با عوامل زیرساختی و خدماتی هم‌راستا با نتایج تحقیقات باتریل و کلم^{۱۱} (۲۰۰۶)، نیل و همکاران^{۱۲} (۲۰۰۷)؛ جابلونسکا و

-
1. McCabe
  2. Coalter
  3. Hall
  4. Minnaert et al
  5. Bos et al
  6. Ferrer et al
  7. Heidari Sareban et al
  8. Bradfield et al
  9. Walton
  10. Morgan et al
  11. Botterill & Klemm
  12. Neal et al

همکاران^۱ (۲۰۱۶)؛ ونتو و همکاران^۲ (۲۰۲۰) است. از طرفی، این تحقیق در مقایسه با تحقیقات مشابه، در رابطه با مضامین سازمان دهنده دارای تفاوت است. به عبارتی کلی‌تر، این تحقیق توانسته است برای اولین بار شاخص‌ها و مؤلفه‌های اصلی در این زمینه را با استفاده از روش ترکیبی در قالب پیشران‌های کلیدی و مؤثر مورد شناسایی قرار داده و تک‌تک موارد را از منظر خبرگان مورد سنجش و بررسی تخصصی قرار دهد و وجه ممیزه آن از تحقیقات مشابه در بررسی جامع این مؤلفه‌ها و شاخص‌هاست. این رویکرد، نوآوری اصلی تحقیق حاضر می‌باشد که تاکنون به صورت جامع و یکپارچه صورت نگرفته بود.

پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی می‌توانند به عنوان عوامل و تبیین‌کنندگان اصلی توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم باشند که به تعبیری، در قبال ارتقای توانمندی این قشر محروم در شهرستان‌های استان اردبیل، کاربرد داشته باشد. این پیشران‌ها، بجای تمرکز بر ابزار، به اهداف بهبود و توسعه رفاه اجتماعی گروه‌های محروم تأکید دارند که می‌توانند به عنوان مهم‌ترین ابعاد توسعه انسانی، زندگی طولانی و سالم، احساس اهمیت اجتماعی، استانداردهای زندگی آبرومندانان آنها باشند. از همین رو سیاست‌گذاری‌های خرد و کلانی باید صورت پذیرد که امید است با در نظر گرفتن و پیاده‌سازی این مقوله مهم، این گروه‌ها بتوانند در زندگی‌شان جنبه‌های ارتباطی و تعاملانه مؤثری را به وجود آورده و خود را به عنوان عضو معنادار جامعه تلقی کنند. از همین رو، پیشنهاد‌های مربوط به این حوزه موضوعی و تحقیقاتی در ذیل مرقوم می‌شوند.

پیشنهادها:

- در رابطه با عوامل اجتماعی-فرهنگی پیشنهاد می‌شود شکل‌ها و انجمن‌های تخصصی‌ای در زمینه ترویج گردشگری اجتماعی برای حمایت از گروه‌های محروم ایجاد شوند که ضمن ایجاد بستری جهت مشارکت فعال آنها در جامعه، موجبات توسعه و

---

1. Jablonska et al
2. Vento et al

بهبود رفاه اجتماعی‌شان را همراه با عدالت اجتماعی رقم بزنند. همچنین، برنامه‌های مشارکت و همکاری اقشار و نهادها در قالب سیاست یا خط‌مشی‌های منسجم در نظر گرفته شوند که ضمن توجه به پتانسیل‌های بالقوه هریک از شهرستان‌ها، تعامل و همکاری میان بخش‌های مرتبط (سمن‌ها، خیریه‌ها و...) را ایجاد نمایند. از طرفی نیز به دو طیف مهم و تأثیرگذار در گردشگری اجتماعی گروه‌های محروم توجه ویژه‌ای شود. از یک‌سو، اقدامات لازم جهت افزایش فرهنگ گردشگرپذیری در این شهرستان‌ها تقویت شده و از طرفی نیز برای گردشگران اقشار محروم فرآیند "جامعه‌پذیری" پیاده‌سازی شود.

- در رابطه با عوامل اقتصادی پیشنهاد می‌شود که مسئولان و دست‌اندرکاران این حوزه، با در نظرگیری حمایت‌های مالی در زمینه گردشگری اجتماعی، فاصله یا شکاف طبقاتی موجود را تا حد امکان به حداقل رسانده و در راستای ارتقای کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی گروه‌های محروم مؤثر باشند. این اقدامات، هم می‌توانند به وسیله دولت و سازمان‌های متولی صورت پذیرند و هم از طریق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مردم نهاد و ... از همین رو نیاز است تا برنامه‌ها و حمایت‌های پولی و مالی، تخصیص بودجه و ردیف‌های مالی، خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تأمین مالی در راستای حمایت از این گروه‌های غیر برخوردار صورت پذیرد.

- در رابطه با عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی پیشنهاد می‌شود دولت در بستر گردشگری اجتماعی، خط‌مشی‌ها و سیاست‌هایی را برای برخورداری گروه‌های محروم از امکانات فراهم نموده تا ضمن تأمین نیازهای مادی و معنوی مرتبط با رفاه اجتماعی، از وضعیت نامطلوب زندگی قبلی خارج شده و به سوی وضعیتی بهتر سوق یابند. در این راستا نیاز است تا مدیریت تخصصی در ایجاد طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر صورت پذیرد تا ضمن تشویق و جلب توجه و نظر سایر بخش‌ها در ایجاد برنامه‌های داوطلبانه و عامه محور و حمایت‌های مردمی و نهادی؛ کیفیت زندگی شادمانی و سلامت روان گروه‌های محروم نیز تداعی شود.

- در رابطه با عوامل زیرساختی و خدماتی پیشنهاد می‌شود تا مسئولان و دست‌اندرکاران این حوزه با بسط و گسترش زیرساخت‌های اساسی‌ای چون "امکانات، پروژه‌ها و طرح‌ها، برنامه‌ها و..." برای حمایت از گردشگری اجتماعی، آن را به عنوان عاملی دسترس‌پذیر برای گروه‌های محروم در نظر گیرند تا در راستای ارتقا و بهبود رفاه اجتماعی آن‌ها اثرگذار باشد. این حمایت‌ها در راستای ایجاد امکانات و آموزش گردشگری؛ توزیع عادلانه امکانات گردشگری؛ ایجاد پروژه‌ها و طرح‌های حمایت از گردشگران قشر محروم و فراهم‌سازی زیرساخت‌های درمانی و بهداشتی صورت می‌پذیرد.

تعارض منافع

تعارض منافی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی کسانی که در انجام این پژوهش یاریگر نویسنده بوده‌اند سپاسگزاری می‌نمایم.

ORCID

Javad Madani <http://orcid.org/0000-0001-7204-5572>

منابع

- رضائیان، مینا و حسینی مدرس، سید مهدی. (۱۳۹۳). بررسی نقش آینده‌پژوهی در برنامه‌ریزی استراتژیک. مجموعه مقالات همایش ملی آینده‌پژوهی سازمان‌ها و مراکز غیردولتی، تهران: یادگار درخشان آریا.
- صابری، امیر؛ توکلی نیا، جمیله؛ رضویان، محمدتقی و قادری، اسماعیل. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر گردشگری بر توسعه اقتصادی و اجتماعی شهر کاشان. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۳۶، ۱-۳۴. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2018.9504>
- میرزائی، رحمت؛ سام آرام، عزت اله و خاکساری، علی. (۱۳۸۹). نقش صنعت گردشگری بر اشتغال و مقایسه آن با سایر بخش‌های اقتصادی مطالعه موردی منطقه اورامانات (استان کرمانشاه). فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، دوره ۲، شماره ۴، ۱-۳۴. https://qjsd.atu.ac.ir/article_3655.html
- Allcock, J.B. (1986). Yugoslavia's tourist trade: Pot of gold or pig in a poke? *Annals of Tourism Research*, 13(4), 565-588. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(86\)90003-4](https://doi.org/10.1016/0160-7383(86)90003-4)
- Anderson, L., & Ostrom, A. L. (2015). Transformative service research: Advancing our knowledge about service and well-being. *Journal of Service Research*, 18(3), 243-249. <https://doi.org/10.1177/1094670515591316>
- Arcad, J., Godet, M., Meunire, F., Roubelat, F. (2003). Structural analysis with the MICMAC method & actors' strategy with MACTOR method. *Futures Research Methodology*, 7(33), 20-41. <https://doi.org/10.5120/14985-3290>
- Asan, S. S., & Asan, U. (2007). Qualitative cross-impact analysis with time consideration. *Technological forecasting and social change*, 74(5), 627-644. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2006.05.011>
- Attride-Stirling, J. (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, 1 (3), 385-405.
- Billen, C. (2020). *Going on holiday: an apprenticeship?* A. Diekmann, S. McCabe (Eds.), *Handbook of Social Tourism*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Glos. Pp. 23-31.
- Bos, L., McCabe, S., & Johnson, S. (2015). Learning never goes on holiday: An exploration of social tourism as a context for experiential learning. *Current Issues in Tourism*, 18(9), 859-875. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.790878>
- Botterill, D & Klemm, M. (2006). Introduction: Tourism and social inclusion *Tourism, Culture and Communication*, 6 (2006), 1-5. <https://doi.org/10.1080/13683500.2022.2115878>

- Bradfield, R., Wright, G., Burt, G., Cairns, G., & Van Der Heijden, K. (2005). The origins and evolution of scenario techniques in long range business planning, *Futures*, 37(8), 795–812.
<https://doi.org/10.1016/j.futures.2005.01.003>
- Braun V. & Clarke, V. (2021). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qual. Res. Psychol.* 18(3), 328–352.
<https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238>
- Coalter, F. (1986). *Rationale for public sector investment in leisure* The Sports Council and Economic and Social Research Council, London (1986).
- Creswell, J. W. (2018). *Research design: Qualitative and mixed methods approaches*. SAGE Publications, Inc; 5th edition (January 2, 2018).
- Dolnicar, S., Yanamandram, V., & Cliff, K. (2012). The contribution of vacations to quality of life. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 59–83.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.04.015>
- Ferrer, J. G., Sanz, M. F., Ferrandis, E. D., McCabe, S., & García, J. S. (2016). Social tourism and healthy ageing. *International Journal of Tourism Research*, 18(4), 297–307. <https://doi.org/10.1002/jtr.2048>
- Gilbert, D., & Abdullah, J. (2004). Holidaytaking and the sense of well-being. *Annals of Tourism Research*, 31(1), 103–121.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2003.06.001>
- Griffin, K., & Stacey, J. (2011). Towards a “tourism for all” policy for Ireland: Achieving real sustainability in Irish tourism. *Current Issues in Tourism*, 14(5), 431–444. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.568053>
- Godet, M. (2008). *Strategic Foresight*. Lipsor working paper, France, Paris.
- Gordon, A. (2009). *Future Savvy: Identifying Trends to Make Better Decisions, Manage Uncertainty, and Profit from Change*. American management association press, New York.
- Hall, D. (1991), *Tourism and economic development in Eastern Europe and the Soviet Union*, Belhaven, London.
- Hall, D. & Brown, F. (2006). *Tourism and welfare: Ethics, responsibility and sustained well-being*. CAB International, Wallingford UK (2006).
- Heidari Sareban, V; Yari Hesar, A & Saeb, Sh. (2017). A Study on Effects of Tourism on Promoting the Social Welfare Indices (Case Study: Onar and Kojang Villages, Meshkinshar County). *refahj.* 16(63), 127-157.
<http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2719-en.html>
- Irianto, K; Wisnumurti, A. A; Aryaningsih, N. N & Reeve, D. (2020). The Impact of Government Policies on Social Welfare and Sustainability of Tourism Industry. *Journal of Social Sciences and Humanities.* 10(2), 115-121.
<https://doi.org/10.3390/su10103529>

- Jablonska, J; Jaremko, M & Timčák. G.M. (2016). Social Tourism, Its Clients and Perspectives. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 7(3), 42-52. <https://doi.org/10.5901/mjss.2016.v7n3s1p42>
- Kastenholz, E., Eus'ebio, C., & Figueiredo, E. (2015). Contributions of tourism to social inclusion of persons with disability. *Disability & Society*, 30(8), 1259–1281. <https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1075868>
- Komppula, R., Ilves, R., & Airey, D. (2016). Social holidays as a tourist experience in Finland. *Tourism Management*, 52(2016), 521–532. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.07.016>
- McCabe, S. (2017). Social tourism and its contribution to sustainable tourism. *Cuadernos Económicos de ICE*, 93(93), 46-61. <https://doi.org/10.32796/cice.2017.93.6146>
- McCabe, S & Qiao, G. (2020). A review of research into social tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Social Tourism. *Annals of Tourism Research*. 85(2020), 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103103>
- McCabe, S. & Diekmann, A. (2015). The rights to tourism: Reflections on social tourism and human rights. *Tourism Recreation Research*, 40(2), 194-204. <https://doi.org/10.1080/02508281.2015.1049022>
- McCabe, S.; Diekmann, A. & Kakoudakis, K. (2018). *Human rights, disabilities and social tourism*. C. Cooper, S. Volo, W.C. Gartner, N. Scott (Eds.), *The Sage handbook of tourism management: Applications of theories and concepts to tourism*, SAGE, London (2018), pp. 61-74.
- Minnaert, L., Maitland, R., & Miller, G. (2006). Social tourism and its ethical foundations. *Tourism Culture & Communication*, 7(1), 7–17. <https://doi.org/10.3727/109830406778493533>
- Minnaert, L., Maitland, R., & Miller, G. (2009). Tourism and social policy. The value of social tourism. *Annals of Tourism Research*, 36(2), 316–334. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.01.002>
- Minnaert, L.; Diekmann, A. & McCabe, S. (2012). Social tourism definitions and historical context S. McCabe, L. Minnaert, A. Diekmann (Eds.), *Social tourism in Europe: Theory and practice, Aspects of Tourism*, Channel View Publications, Bristol, UK. 52(2012), 1-20.
- Morgan, N., Pritchard, A., & Sedgley, D. (2015). Social tourism and well-being later in life. *Annals of Tourism Research*, 52(2015), 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.02.015>
- Nivala, E., & Ryynanen, S. (2013). Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja*, 14(2013), 9–41. <https://doi.org/10.122317/72652>
- Neal, J. D., Uysal, M., & Sirgy, M. J. (2007). The effect of tourism services on Travelers' quality of life. *Journal of Travel Research*, 46(2007), 154

<https://doi.org/163.10.1177/0047287507303977>

- Pagan, R. (2015). The impact of holiday trips on life satisfaction and domains of life satisfaction: Evidence for German disabled individuals. *Journal of Travel Research*, 54(3), 359–379. <https://doi.org/10.1177/0047287513517424>
- Pursell, E., & Gould, D. (2021). Undertaking qualitative reviews in nursing and education—A method of thematic analysis for students and clinicians. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 3(2021), 100036.
- Pyke, J., Pyke, S., & Watuwa, R. (2019). Social tourism and well-being in a first nation community. *Annals of Tourism Research*, 77(4), 38–48. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.04.013>
- Troisgros, S. (1980). Social tourism. *Annals of Tourism Research*, 7(3), 487-490.
- Teuscher, H. (1983). Social tourism for all—the Swiss Travel Saving Fund. *Tourism Management*, 4(3), 216-219. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(83\)90067-5](https://doi.org/10.1016/0261-5177(83)90067-5)
- Vento, E; Tammi, T; McCabe, S & Komppula, R. (2020). Re-evaluating well-being outcomes of social tourism: Evidence from Finland. *Annals of Tourism Research*. 85(30), 85-103. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103085>
- Walton, J. K. (2013). ‘Social tourism’ in Britain: History and prospects. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 5(1), 46–61. <https://doi.org/10.1080/19407963.2012.703377>
- Wiltshie, P. (2020). Health and welfare at the boundaries: community development through tourism. *Journal of Tourism Futures*. 6(2), 153-164. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>

استناد به این مقاله: معدنی، جواد. (۱۴۰۳)، پیشران‌های کلیدی و مؤثر گردشگری اجتماعی در توسعه و بهبود رفاه اجتماعی گروه‌های محروم، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۵(۵۹)، ۱۱۲-۷۷.

Social Development and Welfare Planning Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.